

राज्यात प्रदूषण उत्सर्जन कमी करण्यासाठी, हवा प्रदूषणावर नियंत्रण आणण्यासाठी आणि हवेचा दर्जा सुधारण्यासाठी Emission Trading Scheme (ETS) सुरु करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग
शासन निर्णय क्रमांक -हप्रनि २०२३/ प्र.क. ७७/ तां.क.२
नवीन प्रशासन भवन, १५ वा मजला, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मादाम कामा रोड, मंत्रालय, मुंबई ४०००३२.
दिनांक: २० सप्टेंबर, २०२४

वाचा:-

१. हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८९ चे कलम १७ (१)
२. हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८९ चे कलम १८ (१)

प्रस्तावना:-

औद्योगिक उत्सर्जनाचा सभोवतालच्या हवेला प्रदूषित करण्यात मोठा वाटा असून त्याचा विपरीत परीणाम पर्यावरण व मानवी आरोग्यावर होतो. त्यामुळे पर्यावरण आणि मानवी कल्याणासाठी औद्योगिक उत्सर्जनाचा प्रतिबंध व नियंत्रण करणे आवश्यक आहे.

२. तथापि, स्वच्छ पर्यावरण आणि आर्थिक विकास ही दुहेरी उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी औद्योगिक उत्सर्जन कमी करण्यासाठी येणारा खर्च देखील विचारात घेणे आवश्यक आहे. राज्यात कार्यरत बहुतांश उद्योगांनी प्रदूषणाच्या निकषांची तत्त्वतः पूर्तता करण्यास सक्षम किंवा त्यापेक्षा जास्त क्षमतेची वायू प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणा यापूर्वीच बसविली आहे. तथापि, वायु प्रदूषण नियंत्रण करण्याकरीता अधिक किलोट आणि खर्चिक यंत्रणा बसविणे उद्योगांना बंधनकारक केल्यास त्यातून उत्सर्जन कमी न होता खर्च वाढण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. त्यामुळे कमी खर्चात प्रदूषण कमी करण्यासाठी व उद्योगांसाठी परवडणाऱ्या किंमतीत स्वच्छ हवा पुरविण्यासाठी इमिशन ट्रेडिंग प्रणाली (Emission Trading Schemes) सारख्या बाजार-आधारित साधनांचा वापर करणे, हि काळाची गरज आहे.

३. उपरोक्त वस्तुस्थिती लक्षात घेता राज्यात इमिशन ट्रेडिंग प्रणालीचा (Emission Trading Schemes) वापर करण्याच्या उद्देशाने सखोल वैज्ञानिक संशोधन करण्याकरीता शासनाने दि. १३ सप्टेंबर, २०२४ रोजी शिकागो विद्यापीठ ट्रस्ट [शिकागो विद्यापीठातील ऊर्जा धोरण संस्था (Energy Policy Institute at University of Chicago) - एपिक इंडिया (EPIC India)] आणि

आय.एफ.एम.आर. (Institute for Financial Management and Research) येथील जे-पाल दक्षिण आशिया (J-PAL South Asia at IFMR) यांच्याशी सामंजस्य करार केला आहे. सदर करारामध्ये नमुद केल्याप्रमाणे राज्यातील प्रदूषण उत्सर्जन कमी करण्यासाठी उत्सर्जन व्यापार प्रणालीचा (Emission Trading Schemes) प्रायोगिक तत्वावर अंमलबजावणी करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुसार शासन खालील प्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय:-

राज्यामध्ये सल्फर डाय ऑक्सईड उत्सर्जनात आधारीवर असणाऱ्या निवडक उद्योगांसाठी सल्फर डाय ऑक्सईड उत्सर्जन व्यापार प्रणालीचा (SO2 Emission trading scheme (ETS-SO2)) वापर प्रायोगिक तत्वावर करण्याचा निर्णय घेण्यात येत आहे. सदर प्रणालीची अंमलबजावणी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून करण्यात येईल. उपरोक्त प्रणालीचे स्वरूप, अटी/शर्ती खालीलप्रमाणे राहतील.

उत्सर्जन व्यापार प्रणालीचे स्वरूप:-

सदर व्यापार प्रणाली (trading scheme) ही बाजारपेठ आधारित दुहेरी उद्दिष्टे असलेले साधन असल्यामुळे एकूण उत्सर्जनावर बंधनकारक मर्यादा घालून पर्यावरण संरक्षण प्रदान करता येईल. तसेच उद्योगांना उत्सर्जन कमी करण्याच्या उपाययोजनांमध्ये लवचिकता मिळेल. त्यामुळे त्यांना कमी खर्चात उत्सर्जन कपात करता येईल. सदर प्रणालीचे स्वरूप खालीलप्रमाणे असेल.

१. ईटीएस-एसओ२(ETS-SO2) (प्रायोगिक प्रकल्प) मध्ये राज्यातील निवडक उद्योगांचा समावेश करण्यात येईल. प्रणालीची अंमलबजावणी टप्प्या- टप्प्याने करण्यात येईल.
२. ईटीएस-एसओ२(ETS-SO2) (प्रायोगिक प्रकल्प) मध्ये व्यवहार होणारा घटक एसओ२ (SO2) उत्सर्जन किलोग्रॅम या परिमाणात असेल जो सतत उत्सर्जन देखरेख प्रणाली (Continuous Emissions Monitoring System (CEMS)) वापरून परिमाणीत करण्यात येईल.
३. निवडक उद्योगांना महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून वरतुमानानुसार परवाने (Permit) वितरित करण्यात येतील. शून्य निव्वळ पुरवठ्यामध्ये (zero net supply) हे परवाने संबंधित उद्योगांमधून होणाऱ्या एकूण सल्फर डायऑक्सईड उत्सर्जनाच्या प्रमाणाला नियंत्रित करतील.
४. परवाने जारी करण्यासाठी नियंत्रकांकडून तयार करण्यात आलेल्या पूर्वनिश्चित नियमाचे अनुपालन करण्यात येईल. प्रत्येक परवान्यासाठी एसओ२ (SO2) उत्सर्जनाचे निश्चित प्रमाण ठरवून देण्यात येईल. वितरित करण्यात आलेल्या आणि लिलाव झालेल्या परवान्यांची बेरीज ही एकूण मर्यादेएवढी असेल.
५. उत्सर्जन व वितरित परवान्यामधील फरकाचे निराकरण करण्यासाठी संबंधित उद्योग व्यापार व्यासपीठाचा (trading platform) वापर करून त्यांना वाटप केलेल्या उत्सर्जन परवान्यांचा एकमेकांशी व्यापार करतील. वाटप केलेल्या उत्सर्जन परवान्यापेक्षा कमी उत्सर्जन करण्याच्या उद्योगांकडे परवाने विक्रीसाठी असतील

आणि तसेच वाटप केलेल्या उत्सर्जन परवान्यापेक्षा अधिक उत्सर्जन करणाऱ्या उद्योगांना अन्य उद्योगांकडून उपलब्धतेनुसार परवाने खरेदी करावे लागतील.

६. सल्फर डायऑक्सईड (SO₂) उत्सर्जन व्यापार बाजारपेठ ही त्यामुळे अन्य वस्तूंच्या व्यापाराच्या स्वरूपाची असेल. या व्यापार योजनेच्या माध्यमातून खरेदीदार उद्योग हे उत्सर्जन मर्यादेपेक्षा अधिक उत्सर्जन केल्याबद्दल अतिरिक्त शुल्क अदा करतील व विक्रेते उद्योग उत्सर्जन मर्यादेपेक्षा कमी उत्सर्जन केल्याबद्दल बक्षीस मिळवतील.

७. ईटीएस-एसओ२(ETS-SO₂) पूर्वनिश्चित लंबीच्या "अनुपालन कालावधीमध्ये" विभाजित करण्यात येईल. जर संपूर्ण अनुपालन कालावधीतील उत्सर्जनाचे प्रत्यक्ष प्रमाण संबंधित उद्योगाकडे असलेल्या परवान्याच्या प्रमाणाइतके आहे किंवा त्यापेक्षा कमी असेल तर संबंधित उद्योग या योजनेबरोबर अनुपालक असल्याचे मानण्यात येईल. [अधिक स्पष्टीकरणासाठी तसेच शंका टाळण्यासाठी, समजा एखाद्या उद्योगाने ३५००० किलोग्रॅम सल्फर डायऑक्सईड उत्सर्जन केलेले असेल व अनुपालन कालावधीच्या अखेरीस त्या उद्योगाकडे फक्त ३०,००० किलोग्रॅम उत्सर्जनाचा परवाना असेल तर तो उद्योग अनुपालन कक्षेच्या बाहेर असेल.]

उत्सर्जन व्यापार प्रणाली बाजार पर्यवेक्षण समिती: -

उत्सर्जन व्यापार प्रणालीच्या कार्यान्वयनातील सुलभता सुनिश्चित करण्यासाठी तसेच ईटीएस-एसओ२ (ETS-SO₂) (प्रायोगिक प्रकल्प) च्या अंमलबजावणी कालावधी दरम्यान तज्ज्ञ सल्ला आणि अभिप्राय देण्यासाठी बाजार पर्यवेक्षण समितीची स्थापना करण्यात येईल. बाजारपेठेचे अनावरण होईपर्यंत बाजार पर्यवेक्षण समितीची बैठक प्रत्येक महिन्यातून एकदा आणि त्यानंतर ईटीएस-एसओ२ (ETS-SO₂) प्रकल्प वैधतेच्या कालावधीत दर तीन महिन्यांतून एकदा घेण्यात येईल. उत्सर्जन व्यापार बाजार पर्यवेक्षण समितीची रचना खालील प्रमाणे राहील:-

अ.क्र.	समितीचे सदस्य	पद
१	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ.	अध्यक्ष
२	उप सचिव (तां.क. २), पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	सदस्य
३	संबंधित प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ.	सदस्य
४	अध्यक्ष - एपिक आशिया.	सदस्य
५	प्रतिनिधी संशोधक - एपिक इंडिया.	सदस्य
६	प्रतिनिधी संशोधक - जेपाल दक्षिण आशिया.	सदस्य
७	प्रतिनिधी - एनइएमएल (एनसीडीईएक्स ई-मार्केट्स लिमिटेड)	सदस्य
८	श्री. संजीव कांचन (Expert - Air Pollution) mitigation measures	सदस्य
९	प्रतिनिधी, संबंधीत उद्योग.	सदस्य
१०	सह संचालक (ह.प्र.नि). महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ.	सदस्य सचिव

सल्फर डायऑक्साईड उत्सर्जन प्रणाली (ETS-SO₂) प्रायोगिक प्रकल्पाची वैधता:-

सदर प्रकल्पाची वैधता सदर शासन निर्णय निर्गमित झाल्याच्या दिनांकापासून तीन वर्षे इतकी असेल. सदर प्रकल्पाच्या यशस्वीतेचा आढावा अठरा (१८) महिन्यांनंतर घेण्यात येईल. ईटीएस आणि प्रायोगिक प्रकल्पास मुदतवाढ देण्यासंदर्भातील निर्णय बाजारपेठ पर्यवेक्षण समितीला सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेनंतर घेता येईल.

उत्सर्जन व्यापार प्रणालीच्या (ETS-SO₂) अटी व शर्ती:-

१. ईटीएस योजना लागू केल्यामुळे उद्योगांकरिता सल्फर डायऑक्साईड उत्सर्जनासंदर्भातील निकषांच्या पूर्ततेसाठी सध्याच्या विहित कायदेशीर आणि वैधानिक आवश्यकतेमध्ये कोणत्याही परिस्थितीत बदल होणार नाही किंवा त्या रद्द केल्या जाणार नाही.
२. प्रत्येक अनुपालन कालावधीमध्ये संबंधित निवडक उद्योगांना महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून निश्चित संख्येने व्यापारयोग्य परवाने जारी करण्यात येतील.
३. अनुपालन कालावधीत झालेले उत्सर्जन हे सीईएमएस (Continuous Emissions Monitoring System) माहितीच्या आधारे निर्धारित करण्यात येईल.
४. उद्योगाकडून चुकीची किंवा अवैध सीईएमएस (Continuous Emissions Monitoring System) माहिती सादर करण्यात आल्यास चुकीच्या अथवा अवैध माहितीच्या कालावधीमध्ये संबंधित उद्योगाकडून अधिक प्रमाणात उत्सर्जन करण्यात आले आहे असे गृहीत धरण्यात येईल.
५. उद्योगांनी जाणून बुजून चुकीची माहिती सादर केल्यास अशा उद्योगांवर दंडात्मक कारवाई करण्यात येईल व या योजनेचे अनुपालन करण्यात आलेले नाही, असे समजण्यात येईल.

उत्सर्जन व्यापार प्रणालीचे अनुपालन न केल्याबद्दल दंडात्मक कारवाईचे स्वरूप: -

या योजनेत सहभागी होणाऱ्या उद्योगांनी त्यांचे अनुपालन दायित्व पूर्ण करण्यासाठी पुरेशा संख्येने परवान्यांसाठी व्यापार करणे अपेक्षित आहे. नियमांचे अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांवर खालील प्रमाणे दंडात्मक कारवाई करण्यात येईल.

अ) ईटीएस मध्ये नोंदणी करताना उद्योगांनी "व्यापार अनामत" (्ड्रेडिंग डिपॉजिट) भरणा करणे आवश्यक आहे. अनुपालन कालावधीच्या अखेरीस एखाद्या सहभागी उद्योगाने नियमांचे अनुपालन केलेले नाही असे निर्दर्शनास आल्यास, संबंधित उद्योगाने भरणा केलेल्या अनामत रकमेतून, नियमांच्या उल्लंघनाच्या प्रमाणात रक्कम कपात करून घेण्यात येईल. कपातीचे हे प्रमाण बाजार पर्यवेक्षण समितीच्या शिफारशीवर निर्धारित करण्यात येईल.

ब) नियमांचे सुयोग्य अनुपालन न केल्यास, योजनेत विनिर्दिष्ट केल्यानुसार नियमांच्या उल्लंघनाच्या प्रमाणात आर्थिक दंडात्मक कारवाई करण्यात येईल. आर्थिक दंड भरण्यास कसूर केल्यास संबंधित उद्योगांवर हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८९ मधील तरतूदीनुसार पुढील कारवाई करण्यात येईल.

उत्सर्जन व्यापार प्रणालीमध्ये समाविष्ट विविध घटकांच्या जबाबदाच्या व कर्तव्ये:-

महाराष्ट्रातील सल्फर डाय ऑक्सईड उत्सर्जन व्यापार (sulphur dioxide emissions trading) आधारित प्रायोगिक प्रकल्पाच्या (pilot project) अंमलबजावणीत सहभागी असणाऱ्या विविध घटकांच्या जबाबदाच्या व कर्तव्ये खालील प्रमाणे असतील.

अ) शिकागो विद्यापीठ ट्रस्ट येथील एपिक इंडिया (EPIC India) आणि आयएफएमआर येथील जे - पाल दक्षिण आशिया:-

१. सदर संस्था बाजारपेठेसाठी आरेखन सल्लागार आणि मूल्यमापन भागीदार म्हणुन कार्य करतील.
२. सदर संस्था उत्सर्जन व्यापाराची तपशीलवार कार्यपद्धती, भागधारकांची भूमिका, परवान्यांचे वाटप, व्यापार अनामत (ट्रेडिंग डिपॉश्ट), पर्यायवाची (फंजीबिलिटी) कालावधी, अनुपालन कालावधी आणि समायोजन कालावधी (टू-अप पिरीएड) यांची रूपरेषा दर्शविणारी हस्तपुस्तिका तयार करतील.

ब) बाजार पर्यवेक्षण समिती (Market Oversight Committee):-

१. प्रणालीच्या कार्यान्वयनातील सुलभता सुनिश्चित करणे.
२. ईटीएस-एसओ२(ETS-SO२) (प्रायोगिक प्रकल्प) च्या निष्पादन कालावधी दरम्यान आवश्यक तज्ज्ञ सल्ला आणि अभिप्राय देणे.
३. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाशी सल्लामसलत करून बाजारपेठ आरेखनाचे सुयोग्य मापदंड निश्चित करणे. [उदा. एकूण मर्यादा (कॅप), प्रत्येक बिंदू स्रोतातून होणारे एसओ२ (SO२) उत्सर्जन, व्यापार अनामतीची रक्कम, एसओ२चे अतिरिक्त उत्सर्जन झाल्यास किंवा माहिती अनुपलब्ध असल्यास व्यापार अनामतीमधून वजा करावयाची रक्कम इ.]
४. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाशी सल्लामसलत करून प्रत्येक परवान्यासाठी एसओ२ (SO२) उत्सर्जनाचे निश्चित प्रमाण ठरविणे.
५. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाशी सल्लामसलत करून अनुपालन कालावधीचा काळ निर्धारित करणे.
६. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या समवेत उद्योगांसाठी लागू करण्यात आलेल्या सर्व अटी व शर्तीची योग्य अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे.

७. उद्योगाकडून चुकीची किंवा अवैध सीईएमएस (CEMS) माहिती सादर करण्यात आल्यास या संदर्भातील नियम निश्चित करणे, त्याकरीता संबंधित सक्षम अधिकारी / महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाची अनुमती घेणे.
८. उद्योगाच्या नियंत्रणाबाहेरील कोणत्याही माहिती संदर्भातील समस्येबद्दल अंतिम निर्णय घेणे, त्याकरीता वैधानिक प्राधिकरण / महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाची अनुमती घेणे.
९. ईटीएस मध्ये नोंदणी करताना उद्योगांनी "व्यापार अनामत" (ट्रेडिंग डिपॉजिट) म्हणून भरणा करण्याची रक्कम निर्धारीत करणे, व अनुपालन कालावधीच्या अखेरीस एखाद्या सहभागी उद्योगाने नियमांचे अनुपालन न केल्यास, भरणा केलेल्या अनामत रकमेतून नियमांच्या उल्लंघनाच्या प्रमाणात रक्कम कपातीचे प्रमाण निश्चित करणे.
१०. सक्षम प्राधिकरण यांच्याशी सल्लामसलत करून आणि त्यांच्या मान्यतेने ईटीएस आणि प्रायोगिक प्रकल्पास मुदतवाढ देणे.

क) महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ:-

१. प्रायोगिक प्रकल्पासाठी निवड करण्यात आलेल्या उद्योगांना त्यांच्या निवडीची सूचना देणे.
२. बाजार पर्यवेक्षण समिती (Market Oversight Committee) यांच्याशी सल्लामसलत करून बाजारपेठ आरेखनाचे सुयोग्य मापदंड निश्चित करणे. [उदा. एकूण मर्यादा (कॅप), प्रत्येक बिंदू स्रोतातून होणारे एसओ२ (SO२) उत्सर्जन, व्यापार अनामतीची रक्कम, एसओ२चे अतिरिक्त उत्सर्जन झाल्यास किंवा माहिती अनुपलब्ध असल्यास व्यापार अनामतीमधून वजा करावयाची रक्कम इ.]
३. बाजार पर्यवेक्षण समिती यांच्याशी सल्लामसलत करून प्रत्येक परवान्यासाठी एसओ२ (SO२) उत्सर्जनाचे निश्चित प्रमाण ठरवून देणे.
४. प्रत्येक अनुपालन कालावधीमध्ये संबंधित निवडक उद्योगांना निश्चित संख्येने व्यापारयोग्य परवाने जारी करणे.
५. बाजार पर्यवेक्षण समिती (Market Oversight Committee) यांच्याशी सल्लामसलत करून प्रत्येक अनुपालन कालावधीच्या शेवटी प्रत्येक उद्योगाकडून झालेले प्रदूषण आणि त्यांची परवाना धारण क्षमता (परमिट होलिंग) यांची तुलना करून निष्कर्ष जाहीर करणे.
६. एसओ२ (SO२) उत्सर्जन व्यापार व्यासपीठाचे संचालन करण्यासाठी बाजार नियंत्रक अधिस्वीकृत करणे. हे व्यापार व्यासपीठ नोंदणी, व्यापार, लिलाव प्रक्रिया, देखभाल आणि माहितीची देवाणघेवाण आदींचे संचालन करेल. कार्यालयीन कामकाज आणि उद्योगाभिमुख आघाडी अशा दोन्ही आघाड्यांवर हे व्यासपीठ कार्यरत असेल.

७. बाजार पर्यवेक्षण समिती यांच्या समवेत उद्योगांसाठी लागू करण्यात आलेल्या सर्व अटी व शर्तीची योग्य अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे.

पर्यवेक्षण समितीच्या अध्यक्षांचा निर्णय, सर्व निर्णयांसाठी अंतिम व बंधनकारक असेल.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतरथळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२४०९२३१८४९८३०४ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(वि. सु. पाटील)

कार्यासन अधिकारी, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२. मा. उप मुख्यमंत्री (गृह व उर्जा), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा. उप मुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. पर्यवेक्षण समितीचे सर्व सदस्य.
५. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, सायन, मुंबई.
६. अध्यक्ष - एपिक आशिया, नवी दिल्ली.
७. संशोधक - एपिक इंडिया, नवी दिल्ली.
८. संशोधक - जे-पाल दक्षिण आशिया, नवी दिल्ली.
९. प्रतिनिधी - एनझेमएल (एनसीडीईएक्स ई-मार्केट्स लिमिटेड), मुंबई.
१०. संजीव कांचन, (Expert - Air Pollution) mitigation measures, नवी दिल्ली.
११. निवड नस्ती.